

Культурно-освітні процеси в Українській Державі

Створення Української Держави 1918 р. було підготовлене попередніми етапами національної та соціальної боротьби. Від часів Гетьманства 1918 р. державність українська стала фактом, з яким світ вже рахувався і буде рахуватися. Сім з половиною місяців Української Держави переважна більшість спостерігачів оцінює як період соціального і громадського спокою¹. І водночас дослідники цього періоду відзначають, що Скоропадський, та й сам Гетьманат, опинилися серед найбільш табузованих питань історії України ХХ ст., оповитих міфами, упердженнями, або й відвертими фальсифікаціями...²

Але у цілому умови для творчої праці за часів гетьманського режиму були досить сприятливими³. Відбувалося небувале доги піднесення українського культурного життя.

Значною подією в суспільно-політичному житті українського народу було створення Бібліотеки АН України. Заходи до заснування її почалися ще 1917 р. за Центральної Ради. 2 (15) серпня 1918 р. було прийнято закон гетьманського уряду про утворення Національної бібліотеки Української держави в Києві як самостійної установи при ВУАН. На загальних зборах Академії Наук було обрано Тимчасовий Комітет, який мав зайнятися створенням наукової бібліотеки, його очолював перший президент АН України В.І.Вернадський. До Тимчасового Комітету входили академіки А.Кримський, Д.Багалій, С.Єфремов та ін. В інструкції Тимчасового Комітету підкреслювалося: «І. Мета Тимчасового Комітету: закласти на Україні велику книгозбірню всевітнього типу, яка гуртувала б в собі все, що витворено людською думкою та знанням по всіх науках, — таку книгозбірню, щоб давала спроможу, не вижджаючи з країни, познайомитися в якнайповнішій мірі із світовою літературою з усіх паростків людського знання, писаного геть усіма мовами. Бібліотека має своє завдання — закласти відділ Україніка, присвячений літературі про Україну та про український народ. У цій же відділі повинно згуртуватися все, що друкувалось будь-коли і будь-де українською мовою, — повинна згуртуватися, незалежно від змісту і напрямку література, писана всіма мовами про історію українського народу, його фольклор, мову, словесність, мистецтво, побут, соціальні та економічні умови і т. ін. Разом з тим до відділу Україніка входить і все, що торкається території УРСР. Сюди вступає література про природу, побут, історію, економічні та соціальні умови Закарпатної Русі-України, Буковини, Русі-Угорської, Галичини, чи в їх сучасному, чи в їх минулому обсязі, так тих країн Північної і Південної Америки, де порозкидалися суцільні осадні українців»⁴.

Згідно із Статутом, розробленим Тимчасовим Комітетом, Бібліотека повинна була стати універсальною і включати літературу з усіх наук, мистецтва, красном письменства, техніки, громадських і державних проблем⁵. Статут вбачав у ній універсальну книгозбірню, завдання якої збирати, зберігати й пропонувати читачеві друковані видання та рукописні джерела з усіх галузей знань... В перші дні заснування в бібліотеці нараховувалося всього лише 600 книг⁶.

На першому етапі своєї діяльності Тимчасовий Комітет зосереджував увагу переважно на комплектуванні фондів. На кінець 1918 р. фонд бібліотеки становив кілька сотень книжок, котрі було придбано коштом або отримано як дарунок. Почалися переговори з власниками деяких бібліотек про купівлю цих бібліотек. Особлива увага зверталася на фонди інкунабулів та стародрукованої української книги, рукописні матеріали. Про інтерес до комплектування бібліотеки національними раритетами свідчила «Записка В.О.Кордта до Комісії для вироблення законопроекту про Національну бібліотеку Української держави» від 9 липня 1918 р.⁷ В.О. Кордт — історик і бібліограф, науковий співробітник Київської Археографічної Комісії (згодом ВУАН), зазначав: «Відділ українських стародруків достойно доповнятиме собою відділ рукописів, який охопить усі ті пам'ятки українського письменства аж до кінця XVII ст., які ще тепер пощастить позбирати»⁸. Великий внесок у розшукуванні та придбанні стародруків зробили акад. В.Вернадський, Д.Багалій, А.Кримський та інші члени Тимчасового Комітету.

В складних умовах післяреволюційних соціальних та національних катаклізмів нечисленний склад Тимчасового Комітету докладав великих зусиль для збереження цінних бібліотек, націоналізованих, приватних, старих державних установ та організацій, які вливалися, поповнюючи всезростаючий фонд Всенародної бібліотеки України.

Проблемні питання порушувалися на засіданні Тимчасового Комітету (протокол № 4 від 6 вересня 1918 р.)⁹, де визнано було за необхідне звернутися з проханням до міністра Народної Освіти, щоб він розіслав до всіх гімназій та інших шкільних установ звернення про передачу всіх непотрібних їм книг, рукописів та інших матеріалів Національній бібліотеці... Тут же йшла мова й про те, щоб зібрати відомості про різні київські монастирські та інші бібліотеки, та мати їх описання. Секретар Комітету Є.Ю.Перфешський повідомив, що д.С.Ф.Русова хоче пожертвувати книги покійного свого чоловіка, О.О.Русова, серед яких є старі українські друки та цінні книги з історії Чехії та Сербії... які тоді знаходилися в м.Вінниці.

В умовах політично нестабільної обстановки громадянської війни багато бібліотек було пограбовано, спалено, зруйновано, загинуло. Детальні протоколи Тимчасового Комітету свідчать про постійну копітку роботу його членів з розшукування та придбання для Національної бібліотеки цінних стародрукованих слов'янських раритетів.

2 травня 1919 р. Постановою Тимчасового Комітету Національну бібліотеку було перейменовано у Всенародну бібліотеку при Академії Наук у м.Києві.

Вершиною діяльності Гетьманату стало заснування 14 листопада 1918 р. Української Академії Наук, яку очолив В.І.Вернадський. Серед її фундаторів були С.Єфремов, А.Кримський, В.Науменко та інші видатні діячі української науки. Ініціаторами й організаторами створення Академії виступили відомий громадський і культурно-освітній діяч М.П.Василенко, який зайняв посаду міністра освіти в гетьманському уряді та видатний вчений В.І.Вернадський.

Либоме розуміння ідеї організації Академії виявив гетьман П.Скоропадський. Він постійно цікавився роботою авторитетної Комісії, що готувала матеріали до створення Академії, надавав допомогу в розв'язанні фінансових проблем.

Щоденник В.І.Вернадського за 1918 р. дає уявлення про ту велику підготовчу роботу по створенню Академії Наук, яку він провадив, організуючи зустрічі і обговорення навчальних проблем з такими відомими вченими, як В.Модзалевський, О.І.Левицький, В.С.Конников, М.П.Василенко, Д.І.Багалій та ін. Зокрема, 12 травня 1918 р. В.І.Вернадський занотував у своєму щоденнику: «Все більше вдумуюся в створення великого наукового центру у Києві, скориставшись сприятливою політичною кон'юнктурою...»¹¹. Фундатор Академії хотів залучити до її створення видатних вчених з усіх міст і регіонів України. Для нього, зокрема, було дуже важливо залучити до цієї справи і першого президента УНР М.С.Грушевського, який перебував в опалі, але був активним ініціатором у створенні Академії. Про це ми довідемося зі спогадів одного із міністрів гетьманського уряду Д.Дорошенка, який писав у своїх спогадах: «Кола, що ближче були заняті справою організації Академії Наук, дуже хотіли бачити першим її президентом проф.М.Грушевського. На це була повна згода з боку Гетьмана. Але проф.Грушевський категорично зрікся, не бажаючи дістати призначення з рук Гетьмана»¹².

17 вересня 1918 р. комісія завершила свою роботу. Були підготовлені проекти основних документів, необхідних для прийняття урядових рішень: «Законопроект про створення Української Академії наук у Києві», «Проект статуту Української Академії наук у Києві», «Проект штатів Української Академії наук у Києві», «Проект обсягу витрат Академії наук у Києві на 1 жовтня 1918 р. і до 1 січня 1919 р.». Підготовлені також пояснювальні записки про необхідність першочергового створення окремих установ при Академії. 14 листопада 1918 р., гетьман затвердив ухваленний Радою міністрів Української Держави «Закон про заснування Української Академії наук». 14 грудня 1918 р. у зв'язку з захопленням Києва військами Директорії Рада міністрів Української Держави прийняла постанову про складання своїх повноважень та передачу їх Директорії.

«Гетьманська Україна представляла величезний і багатющий плацдарм, підтримуючи здорове українство»¹³. Гетьманування П.Скоропадського було «наскрізь реставраційною добою... Влада намагалася перевести реставрацію в усіх площинах народного життя на Україні, починаючи з політичної та соціальної, і кінчаючи національною та державною»¹⁴. Особливо вражають досягнення уряду у створенні системи освітніх закладів.

17 вересня 1918 р. Український народний університет у Києві перетворено на Київський державний український університет. Заходами місцевої «Просвіти», за допомогою проф. Харківського університету Д.Багалія, М.Сумцова та ін., було засновано в Полтаві Український історико-філологічний факультет. У Київському, Харківському та Одеському університетах відкрилися в числі кафедр українознавства кафедри історії України.

22 жовтня 1918 р. офіційно відкрився Кам'янець-Подільський державний університет, організований І.Огієнком, що був і його ректором.

Генеральний секретаріат освіти, яким керував І.Стешенко, вживав енергійних заходів для переведення шкіл на українську мову навчання. В різних містах України було створено понад 150 нових українських гімназій, у тому числі в сільських районах. На рівні початкової школи було випущено кілька мільйонів примірників україномовних підручників.

5 листопада були створені Державна археологічна комісія, Державний архів. Відродження української державності розкрило широкі перспективи для розвитку культури, преси, книгодрукування.

Полтавська губернська Вчена Архівна комісія була перетворена на Українське Наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини й мистецтва на Полтавщині.

Цей рік був роком піднесення театрального життя й формування нового українського театру. В Києві діяло три театри: Державний драматичний театр, Державний народний театр і «Молодий театр». Режисери Державного Драматичного театру — Б.Кривецький та О.Загаров. Серед акторів були Г.Борисоглібська, І.Замичковський, Ф.Левицький та ін. Державний Народний театр у Києві існував у сезоні 1918-1919 рр. під мистецьким керівництвом П.Саксаганського за участю М.Заньковецької, Л.Ліницької та ін. «Молодий театр» був заснований у 1916 р. під назвою «Студія». До акторсько-режисерського складу, крім керівника Л.Курбаса, входили актори С.Боднарчук, О.Ватуля, Ф.Лопатинський та ін.

Роки відновлення української державності стали періодом рішучих заходів щодо організації українського музичного життя. 1918 р. було створено Республіканську капелу під керівництвом О.Кошиця, з якою він відбув пізніше у концертну подорож по Західній Європі й Америці. Це привернуло увагу світової громадськості до України.

У 1918 р. Музично-драматична школа М.Лисенка була перетворена на Державний Музично-драматичний інститут ім.М.Лисенка. На той час це була єдина музично-драматична школа в Центральній та Східній Україні, яка дала світові багато визначних діячів української музичної та театральної культури.

Переживало період інтенсивного розвитку українське образотворче мистецтво. Цьому сприяла творча і педагогічна діяльність О.Мурашка, М. Самокиша, В.Кричевського, Ф.Кричевського, останній став ректором 1918 р. Української Державної Академії мистецтв, що була створена 5 листопада.

Період гетьманської держави був і добою бурхливого, часом, яскравого літературно-мистецького життя, що відзначалося спонтанністю і строкатістю.

Письменництво України «розколосилося» на тих, хто підтримував гетьманський режим, і тих, хто поїхав шукати щастя за межами Вітчизни. Поети старшого покоління — М.Вороний, О.Олесь, С.Черкасенко, В.Самійленко, що зу-

стріли Лютневу революцію під гаслами національного визволення, не прийняли Жовтневу революцію, не прийняли і уряд П.Скоропадського. В.Самійленко у вірші «Статут фахівців», що був опублікований у газеті «Нова Рада» (№177. — 2 жовт. — 1918 р.) із сарказмом говорить про опозиційні щодо гетьманщини настрої. В.Самійленко, як свідчить цей вірш, побачив у політиці Скоропадського загрозу відродження шовінізму в Україні, продовження русифікаторства. Зокрема, відмічено засилля різноманітних відомств спеціалістами («фахівцями») з Росії, що супроводжувалось витісненням національних кадрів, обов'язковим впровадженням російської мови в діловодство та сферу побуту. О.Олесь також з недовірою ставиться до гетьманської політики. В його віршах «1918 рік», «Хоч в грудях повно почуття» відбито складність ситуації, в якій опинилась Україна в цей час.

За сім з половиною місяців Гетьманату не можна виявити якісь особливості літературного життя. Картина літературного процесу, складного і суперечливого, швидко змінюється. Літератори зосереджувалися навколо своїх переважно недовготривалих часописів та альманахів. 1918 р. був роком розквіту українського символізму. Символісти створили осередок «Біла студія», в м.Києві за участю поетів Я.Савченка, П.Савченка, К.Поліщука, П.Тичини, О.Слісаренка, В.Кобилляського, М.Семенка, театральних діячів Л.Курбаса, М.Терещенка, художника А.Петрицького. У 1908 р. групою символістів у видавництві т-ва «Грунт» було випущено «Літературно-критичний альманах», редактором якого був Я.Савченко. В альманасі надруковано повний цикл поезій «Енгармонійне» П.Тичини, вміщено «Театральний лист» Л.Курбаса — своєрідну програму діяльності Молодого театру, опубліковано поезії Я.Савченка, Д.Загула, П.Савченка, О.Слісаренка та ін. «Київ став столицею нової «європейської держави», і тут прокладається європейська «кав'ярняна» культура. Молоді українські поети й літератори снідають і обідають в одній кав'ярні з міністрами й урядовцями Центральної Ради. Одні організують державність, другі — суспільну опінію...»⁴ В 1908-1920 рр. у Києві сформувалася група неокласиків, що являла певну суспільно-політичну силу. До неокласиків входили талановиті письменники: М.Зеров, М.Рильський, О.Бургардт (Ю.Клен), П.Филипович, М.Драй-Хмара... Естетичною платформою, яка їх об'єднувала, була любов до слова, строгої форми, до великої спадщини світової літератури. У Харкові (1918), літератори лівої партійної орієнтації утворили «Цех каменярів» (пізніше частина її вийшла до Літературного комітету при Відділенні мистецтв Радянського уряду). Цей рік був і роком яскравого літературно-мистецького вияву окремих митців. Навесні 1918 р. виходить перша книжка віршів П.Тичини «Сонячні кларнети», що була схвально зустрінута критикою. Визначне явище поетичного року являла собою друга книжка віршів М.Т.Рильського «Під осінніми зорями» та поема-ідилія «На узліссі». У видавництві «Сяйво» вийшли в 1918 р. книжки «З зелених гір» Л.Загула, «Світотінь» В.Ярошенка, в Житомирі — «Поезії» Я.Савченка тощо. «Хоча розвиток літератури й мистецтва йде за своїми специфічними законами, та все-таки революційні події 1917-1919 рр. кардинально вплинули на культурний розвиток українського народу. Правда, в цей крутий в історичному розвої національної культури поворот, розпочатий в кінці ХІХ — на початку ХХ ст., творилася могутня основа, на якій вибудовувався, всупереч валуєвським та емським заборонам і обмеженням, храм української національної культури. Та чи уявляємо ми той обсяг роботи, який здійснили українські культурні й наукові діячі на переломі ХХ ст.? Переконані, що ні, бо не може скластися цілісна картина культурного процесу, якщо роль одних звеличувати, а інших — зменшувати, а то й взагалі ігнорувати»⁵.

Особливо великими були успіхи української преси та книгодрукування. Якщо протягом 1917 р. вийшло 78 видавництв, то 1918 р. їх налічувалося вже 104: приватні, кооперативні, при «Просвітах» та громадських організаціях. Серед них: «Час», «Вік», «Дзвін», «Криниця», «Вернигора», «Сяйво», «Друкар», «Союз» (Харків), «Сіач» (Черкаси), «Промінь» (Сміла), «Народний стяг» (Одеса). Характерно, що видавничі осередки виникали по всій Україні (1918 р. у Києві їх було 40, Катеринославі — 6, Одесі — 5 і т.д.). Навіть при Кубанському центрі діяло українське видавництво в Катеринодарі. 1918 р. створено «Український видавничий кооперативний союз» (Книгоспілка), «Дніпросоюз», «Українську школу». 1918 р. 101 книгу було видано для дітей, а за період 1918-1920 рр. — 559 назв книг. Переважно це були твори українських письменників. Наклад їх — 496,2 тис. примірників. З них — 256 — прозових творів, 89 — драматичних, 171 — поетичних, 27 — усної народної творчості.

Видавалися також твори зарубіжної класичної та сучасної літератури. Книг українською мовою в 1918 р. вийшло 1084.

Активізувалася українська преса: газети видавалися не лише в губернських центрах, а й в повітових осередках. З культурологічних і літературно-мистецьких видань слід відзначити кварталнік історії, літератури, культури й мистецтва «Наше минуле» (Київ, 1918-1919 рр.) за редакцією В.Королева-Старого, пізніше М.Зерова; «Літературно-критичний альманах» (1918), «Шлях» (1917-1918) за редакцією М.Шаповала й О.Мишюка. Якщо в 1917 р. в Україні діяло 106 друкованих видань, то в 1918 р. — 212.

Першим спеціалізованим виданням української критики та бібліографії став часопис «Книгар»: Літопис українського письменства (1917-1919), за ред. В.Королева-Старого й М.Зерова.

Протягом року в журналі активно співпрацювали С.Єфремов, С.Петлюра, В.Модзалевський, Д.Дорошенко, Л.Старницька-Черняхівська, К.Широцький та ін. Тематика публікацій — різноманітна, журнал оперативно і кваліфіковано дав огляд книжкової продукції за 1917 р. (якщо 1917 р. до редакції було надіслано 358 українських видань, то за 9 місяців 1918 р. їх кількість досягла 883 назв). Ряд публікацій було присвячено Т.Шевченку, Г.Квітіци-Основ'яненку, Марку Вовчку, О.Кобилляській, І.Нечую-Левицькому. В.Модзалевський виступив з публікацією «З історії книги на Україні» (№5). К.Широцький публікує статтю «Церковні стародруки» (про маргіналії та власницькі нотатки на полях книг), де з професійною майстерністю розглядає важливість стародрукованих раритетів, їх цінність для суспільства. У передмові від редколегії до останнього номера за 1918 р. (ч.16) говориться: «Тепер, коли підходить момент для загального миру... ми хочемо вірити, що невикористана духовна сила України виявить всю свою енергію на утворення своїх національних скарбів... Ми віримо, що тільки високо поставлена культура національна, може, навіть більш,

ипломатичні хитрування, виведе народ на певний шлях до щастя і зміцнить головні підвалини державного життєкраїни»⁷.

Друкувалися також матеріали про літературні новини, про зарубіжну літературу тощо. У березні 1918 р. було створено найстаріше Державне інформаційне агентство України, відоме в різні періоди історії під назвами УІТ⁸, БУП, РОСТА, РАТАУ, Укрінформ.

Так, за якихось 7 з половиною місяців Гетьманщина досягла таких здобутків у галузі культури, про які мріяли ато покоління української інтелігенції. «З точки зору розвитку української державності ці сім з половиною місяців кна охарактеризувати як справжній розквіт. Україна впевнено виходила на міжнародну арену, поживалося ділове гтє, українські гроші набули стабільності, особливо, багато зрушень відбулося у національно-культурній галузі...»⁹ оводилося «виховання української людності на кращих стародавніх традиціях гетьманства і козацтва»¹⁰. Але це був гармонійний процес: «все проходило на тлі постійних заворушень, страйків, повстань, терористичних актів, їх організовували національно-соціалістичні, пробільшовицькі та російські кола»¹¹.

«Переломним для долі Української Держави і П.Скоропадського стало, зокрема, повстання, очолене лідерами райнськии соціалістів В.Винниченком та С.Петлюрою, які проголосили новий уряд Української Народної Респубци, відомий під назвою Директорії»¹².

Роки 1917-1920 плутаються швидкою обставин навіть для тих, що перебували в той час на Україні. Ті роки мало домі фактажем для англомовної та іншої неукраїнської публіки»¹³.

У Четвертому Універсалі, що його 25 січня прийняла Центральна Рада, революційний парламент України, були кі урочисті й пам'ятні слова: «Одини Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною ільною суверенною Державою Українського Народу».

В.Винниченко, один із провідних членів Ради й голова першого автономного українського уряду (Генерального екретаріату), писав у своїх спогадах: «Воістину, ми за тих часів були богами, які бралися з нічого творити цілий звій світ»¹⁴.

⁷ Гетьман Павло Скоропадський. Спогади. — К., 1992. — С.112.

⁸ Івакін Г.В. Гетьман Павло Скоропадський. Штрихи до портрета // Вказ. праця — С.5.

⁹ Пелешський Я. Передмова: Спогади гетьмана Павла Скоропадського: Кінець 1917 — грудень 1918 // П.Скоропадський. Спогади. — К.-Філадельфія, 1995. — С.15.

¹⁰ Юридична наука і освіта на Україні. / Авт.кол.: Шемшученко Ю.С., Усенко І.Б., Бабій Б.М. та ін. — К., 1992. — С.40.

¹¹ Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.321.

¹² Архів НБУВ, оп.1, спр.4, арк.1.

¹³ Саченко І.Н. Библиотека и компьютеры. — К., 1990. — С.46.

¹⁴ Історія Академії Наук України. 1918-1923: Документи і матеріали. — К., 1993. — С.76-79.

¹⁵ Там само, С.77.

¹⁶ Архів НБУВ, оп.1, спр.1, арк.5.

¹⁷ Архів НБУВ, ф.260, спр.758, арк.21 зв.

¹⁸ Доросенко Д. Мои спомини про недавнє минуле: 1914-1920. — Мюнхен, 1969. — С.360.

¹⁹ Скоропадський П. Воспоминания. Кінець 1917 г. до декабря 1918 г. // Скоропадський П. Спогади. — К.-Філадельфія, 1995. — С.183.

²⁰ Українська література. — Берлін, 1943. — С.117.

²¹ Коряк В. Етапи // Левтес Я., Ялек М. Десять років української літератури: 1917-1927: Т.2. — Х., 1930. — С.60.

²² Жулинський М. «Щоб повстали в безсмертній маті...» // Репресоане «Відродження». — К., 1993. — С.26.

²³ [Від редколегії] Передмова // 1918. — Ч.16. — С.938.

²⁴ Усенко І. Скоропадський Павло Петрович // Ситова та вітчизняна стнодержавницька думка: У персоналіях. — К.-Донецьк, 1997. — С.226.

²⁵ Мироненко О. Гетьманський уряд Скоропадського // Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії. — К., 1993. — С.319.

²⁶ Усенко І. Скоропадський Павло Петрович // Вказ. пр. — С.226.

²⁷ Шовковлас І. Гетьман усієї України і козацьких військ Павло Скоропадський // Гетьман Павло Скоропадський: 1873-1945: Матеріали до біографії. — К., 1996. — С.8.

²⁸ Биковський Л. Життєпис: 1976 // Лев Биковський. У службах українській хвижі / Упор.: Л.Р.Винар, Я.Д.Ісаєвич. — Львів-Нью-Йорк, 1997. — С.223.

²⁹ Винниченко В. Відродження нації. — К.-Відень, 1920. — Т.1. — С.258.

Світлана Кравець

Українська книжка в 1918 р.

Повалення російського царизму і утворення Української Держави в 1917 р. відкрило перед українським народом перспективу для відродження державності та вільного духовного розвитку. Зашікавлений підхід держави, її політичних лідерів та української інтелігенції створювали необхідні умови для втілення в життя програми національного державотворення. В зв'язку з цим особливою актуальності набули питання піднесення освітнього і культурного рівня народу, який неможливий без знання мови, розвитку науки, поширення шкільної та позашкільної освіти, власної видавничої справи і книгопоширення.

Освітня програма українських урядів була в принципі однакова, тому зміни урядів не позначилися негативно на розростанні української освітньої системи¹. Відкривались нові українські школи, почали викладати такі предмети в школах, як українська мова, українська історія і географія. В 1918 р. існувало міських українських вищих початкових шкіл — 5 з 20 класами (склад учнів приблизно такий: в 1 класі — 25 учнів, в 2 кл. — 40 учнів, в 3 кл. — 35 учнів, в 4 кл. — 25 учнів.). Селянських українських вищих початкових шкіл налічувалося — 205, а міських вищих початкових шкіл, в котрих викладались українська мова, українська історія і географія, було 108 шкіл для учнів 1-4 класів². З початку 1918-1919 навчального року Міністерство освіти намітило відкрити 800 нових, цілком українських, вищих початкових шкіл для учнів 1-2 класів³. Якщо в 1917 р. було організовано 80 українських гімназій⁴, то на кінець 1918 р. працювало вже 150 українських гімназій⁵. Підготовка вчителів-українців тільки розпочиналась. В 1917-1918 рр. для вчителів середніх шкіл було влаштовано багато курсів українознавства, на яких викладали найвидатніші науковці, такі як М.Гру-